

“פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים, התחילו הן בוכין ורבי עקיבא מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו, מקום שכתוב בו: +במדבר א'+ והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק, דכתיב: +ישעיהו ח'+ ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני! אלא, תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: +מיכה ג'+ לכן בגללכם ציון שדה תחרש... בזכריה כתיב: +זכריה ח'+ עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם, עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה - הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה - בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניחמתנו! עקיבא, ניחמתנו”.

סיום מסכת מכות – משדה חרוש לזקנים יושבים

שאלות שעולות למקרא מדרש מופלא זה:

1. אולי ניתן למצוא נחמה, אולם מפני מה רבי עקיבא 'מצחק'?
2. כיצד התיירא רבי עקיבא שלא תתקיים נבואת זכריה? הרי נבואה טובה מתקיימת בכל מקרה¹?
3. נבואת הפורענות המצוטטת, היא של מיכה ולא של אוריה.
4. מיהו אוריה המוזכר? הפסוק מישעיהו מזכיר 'אוריה' שאיננו מוכר כנביא.
5. כיצד קיום נבואת הפורענות מוכיח את קיומה העתיד של נבואת הנחמה?
6. מדוע הוזכרו דווקא שתי נבואות אלו?

ננסה לפענח את הדברים הגדולים הטמונים כאן.

“וקשה דהא בכל המקרא לא מצינו פסוק זה מנבואתו של אוריה כי אם בנבואתו של מיכה המורשת? ויש לומר דסמך אהא דאיתא בספר ירמיה, שנתנבא ירמיה על פורענות ונתקבצו הכהנים והנביאים להרגו, מפני שהיה מדבר פורענות. ואמרו להם השרים: 'אין אנו מסכימין שהרי מיכה דיבר מפורענות ולא נהרג' וגם אוריה וגו' משמע שדבר אוריה כמו מיכה, ומה פורענות דבר מיכה? הוא קרא זה והוי כמו שדבר אוריה²”.

מדובר במשפט שדה שנערך לירמיהו³:

(יא) וַיֹּאמְרוּ הַכֹּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים אֶל־הַשָּׂרִים וְאֶל־כָּל־הָעָם לֵאמֹר מִשְׁפַּט־מֶלֶךְ לְאִישׁ הַזֶּה כִּי נָבֵא אֶל־הָעִיר הַזֹּאת כְּאִשֶּׁר שָׁמַעְתֶּם בְּאָזְנֵיכֶם: (יב) וַיֹּאמְרוּ יְרֵמְיָהוּ אֶל־כָּל־הַשָּׂרִים וְאֶל־כָּל־הָעָם לֵאמֹר ה' שְׁלַחְנִי לְהַנְבִּיאַ אֶל־הַבַּיִת הַזֶּה וְאֶל־הָעִיר הַזֹּאת אֵת כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר שָׁמַעְתֶּם: (יג) וְעַתָּה הִיטִיבוּ דַרְכֵיכֶם וּמַעַלְלֵיכֶם וְשִׁמְעוּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם וַיִּנָּחֶם ה' אֶל־הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר עֲלֵיכֶם: (יד) וְאֲנִי הֲנִי בִידְכֶם עֲשׂוּ־לִי כְּטוֹב וְכַיֵּשֶׁר בְּעֵינֵיכֶם: (טו) אָרְןָ יָדַע תִּדְעוּ כִּי אִם־מִמֶּתִּים אַתֶּם אֲתִי כִי־דָם נָקִי אַתֶּם נִתְּנִים עֲלֵיכֶם וְאֶל־הָעִיר הַזֹּאת וְאֶל־יִשְׂרָאֵל כִּי בְּאֵמַת שְׁלַחְנִי ה' עֲלֵיכֶם לְדַבֵּר בְּאָזְנֵיכֶם אֵת כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה: (טז) וַיֹּאמְרוּ הַשָּׂרִים וְכָל־הָעָם אֶל־הַכֹּהֲנִים וְאֶל־הַנְּבִיאִים אִין־לְאִישׁ הַזֶּה מִשְׁפַּט־מֶלֶךְ לְאִישׁ הַזֶּה וַיִּקְמוּ אֲנָשִׁים מִזִּקְנֵי הָאָרֶץ וַיֹּאמְרוּ אֶל־כָּל־קְהֵל הָעָם

¹ ירמיהו כח.

² תוספות ד"ה באוריה. ובזה בוארו שאלות 3-4.

³ פרק כו.

לאמר: (יח) מיכה המורשתי הִיָּה נָבִיא בִּימֵי חֲזָקָתָהּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה וַיֹּאמֶר אֶל־כָּל־עַם יְהוּדָה לֵאמֹר כֹּה־אָמְרוּ ה' צְבָאוֹת צִיּוֹן שְׂדֵה תַחֲרֹשׁ וִירוּשָׁלַיִם עַיִם תִּהְיֶה וְהָרֵב הַבַּיִת לִבְמֹת יָעַר: (יט) הִהֲמֵת הִמְתָּהּ חֲזָקָתָהּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה וְכָל־יְהוּדָה הֲלֹא יָרָא אֶת־ה' וַיִּחַל אֶת־פָּנָיו ה' וַיִּנָּחֶם ה' אֶל־הָרָעָה אֲשֶׁר־דָּבָר עָלֵיהֶם וַאֲנָחְנוּ עֲשִׂים רָעָה גְדוֹלָה עַל־נַפְשׁוֹתֵינוּ: (כ) וְגַם־אִישׁ הָיָה מִתְנַבֵּא בִשְׁם ה' אֲוִרְיָהוּ בֶן־שִׁמְעִיָּהוּ מִקְרִית הַיַּעֲרִים וַיָּנָבֵא עַל־הַעִיר הַזֹּאת וְעַל־הָאָרֶץ הַזֹּאת כָּל־דְּבָרֵי יִרְמְיָהוּ: (כא) וַיִּשְׁמַע הַמֶּלֶךְ־יְהוֹיָקִים וְכָל־גְּבוּרָיו וְכָל־הַשָּׂרִים אֶת־דְּבָרָיו וַיִּבְקֹשׁ הַמֶּלֶךְ הַמִּיתוֹ וַיִּשְׁמַע אֲוִרְיָהוּ וַיָּרָא וַיִּבְרַח וַיָּבֵא מִצְרַיִם: (כב) וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ יְהוֹיָקִים אֲנָשִׁים מִצְרַיִם אֶת אֶלְנָתָן בֶּן־עֶכְבֹּר וְאֲנָשִׁים אֲתָו אֶל־מִצְרַיִם: (כג) וַיֹּצִיאוּ אֶת־אֲוִרְיָהוּ מִמִּצְרַיִם וַיְבֹאֵהוּ אֶל־הַמֶּלֶךְ יְהוֹיָקִים וַיִּכְהוּ בַחֲרֹב וַיִּשְׁלַח אֶת־נְבִלְתּוֹ אֶל־קִבְרֵי בְנֵי הָעָם: (כד) אַךְ לֹד אֲחִיקָם בֶּן־שֹׁלֹן הָיְתָה אֶת־יִרְמְיָהוּ לְבִלְתִּי תִתֵּן־אֹתוֹ בְּיַד־הָעָם לְהַמִּיתוֹ:

עדיין אין בדברים ליישב, מדוע תלה רבי עקיבא הנבואה באוריה ולא במיכה. המהרש"א הולך בעקבותיו הגדולות של הרמב"ן⁴ ורוצה לומר שגם הנבואה 'ציון שדה תחרש' היא נבואת נחמה:

"משמע שהיו מצטערים על השפלות הגדולה שנשתמש בה, ואילו היה משתמש בה בן אדם לא היו מצטערין כ"כ. ע"ז אמר: לכך אני משחק שהוא חרב והשועלים הלכו בו ולא העכו"ם שאין להם נחת רוח ממנו יתברך במקום המקודש כזה להתיישב שם, וכדאמרין גפרית ומלח שרפה וגו' כותיים כמה שנים היו זורעין בה ולא היה עושה פירות כדי שלא יהיה להן נחת רוח ממנו יתברך ב"ה בא"י. וז"ש באוריה מה כתיב? בגללכם ציון שדה תחרש - ר"ל שיהיה ציון חרב ושדה תחרש ר"ל רק שדה ניר ולא שדה זרע, שלא יהיה לשום בעל חיים בה נחת רוח רק שיהיה שדה נחרש לא תצמיח. ואמר רבי עקיבא: ועכשיו שאני רואה נבואתו של אוריה קיימת ששועלים הלכו בה ואין בה ישוב עובדי כוכבים... ונקט שועל כדרך שאמרו בנדה⁵ על דרך משל: כדמסיק תעלא מבי כרבא שהשועל אינו מוציא משדה החרושה כלום כפרש"י⁶... ואף שועל שהולך בה שיוצא מבית ק"ק אף לו אין נחת רוח שם שאין מוציא שם כלום. ולכך אני משחק שהארץ טובה ומשובחת כזו בזמן שהיו ישראל יושבין עליה, ועתה היא ארץ רעה ממנה שאין לשום ב"ח נחת רוח בה. וכל זה עדות לנבואתו של זכריה שלא יהיה ירושלים מיושב ואין לשום ב"ח נחת רוח בה ממנו יתברך ב"ה עד זמן הגאולה⁷."

ב'בן יהוידע' רואה כאן פתח לתיקון חטאי החורבן, אולם דווקא חורבן בית ראשון. הוא מוכיח שעוון שפיכות דמים "נוגע ומזיק בחורבן גוף הארץ" ככתוב:

(לג) וְלֹא־תַחֲנִיפוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּהּ כִּי הָדָם הוּא יַחֲנִיף אֶת־הָאָרֶץ וְלֹא־יִכְפֹּר לָדָם אֲשֶׁר שִׁפְךָ־בָּהּ כִּי־אִם בְּדָם שִׁפְכוּ: (לד) וְלֹא תִטְמֵא אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ אֲשֶׁר אָנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָהּ כִּי אָנִי ה' שֹׁכֵן בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל⁸:

שיאו של חטא שפיכות הדמים הוא הרג הנביאים. כאן מושווה אוריה לזכריה אחר, בנו של יהוידע הכהן, אשר לא זכר המלך יואש צדקת אביו יהוידע אשר הצילו מכף עתליה, והניח להורגו:

(יח) וַיַּעֲזְבוּ אֶת־בֵּית ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיהֶם וַיַּעֲבְדוּ אֶת־הָאֲשֵׁרִים וְאֶת־הָעִצְבִּים וַיְהִי לָצָף עַל־יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם בְּאִשְׁמַתָּם זֹאת: (יט) וַיִּשְׁלַח בָּהֶם נְבִאִים לְהַשִּׁיבָם אֶל־ה' וַיַּעֲדוּ בָם וְלֹא הִאָּזִינוּ: (כ) וַיְרוּם אֱלֹהִים לְבָשָׂה אֶת־זַכְרִיָּה בֶן־יְהוֹיָדָע הַכֹּהֵן וַיַּעֲמֵד מַעַל לָעַם וַיֹּאמֶר לָקֶם כֹּהֵן אֶמְרָ הָאֱלֹהִים לָמָּה אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־מִצְוַת ה' וְלֹא תַצְלִיחוּ כִי־עֲזַבְתֶּם אֶת־ה' וַיַּעֲזֹב אֶתְכֶם:

⁴ רמב"ן ויקרא פרק כו:

"ושממו עליה אויביכם, היא בשורה טובה מבשרת בכל הגליות שאין ארצנו מקבלת את אויבינו, וגם זו ראיה גדולה והבטחה לנו, כי לא תמצא בכל הישוב ארץ אשר היא טובה ורחבה ויורה נוסבת מעולם והיא חרבה כמות, כי מאז יצאנו ממנה לא קבלה אומה ולשון, וכולם משתדלים להושיבה ואין לאל ידם":

⁵ סה עמוד ב.

⁶ רש"י שם: "שאינו מוציא משם אלא אבק ברגליו".

⁷ ובזה בוארו שאלות 5-6.

⁸ במדבר פרק לה.

(כא) וַיִּקְשְׁרוּ עָלָיו וַיִּרְגְּמֵהוּ אֲבָן בְּמַצֹּת הַמֶּלֶךְ בַּחֹצֵר בֵּית ה' (כב) וְלֹא-זָכַר יוֹאָשׁ הַמֶּלֶךְ הַחֹסֵד אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוֹיָדָע אֲבִיו עִמּוֹ וַיַּהַרְג אֶת-בָּנָיו וַיִּכְמֹתוּ אֶמְרָן יִרְאָה ה' וַיִּדְרָשׁ⁹:

לרצח זה נדרשה כפרה נוראה:

"נבוזראדן רב טבחים מאתים ואחת עשרה רבוא, ובירושלים הרג תשעים וארבע רבוא על אבן אחת, עד שהלך דמן ונגע בדמו של זכריה, לקיים מה שנאמר: ודמים בדמים נגעו. אשכחיה לדמיה דזכריה דהוה קא מרתח וסליק, אמר: מאי האי? ... אמרי ליה: מאי נימא לך, נביא הוה בן דהוה קא מוכח לן במילי דשמיא, קמינן עילויה וקטלינן ליה, והא כמה שנין דלא קא ניח דמיה. אמר להו: אנא מפייסנא ליה. אייתי סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה קטל עילויה ולא נח, בחורים ובתולות קטל עילויה ולא נח, אייתי תינוקות של בית רבן קטל עילויה ולא נח, א"ל: זכריה, זכריה, טובים שבהן איבדתים, ניחא לך דאבדינהו לכולהו! כדאמר ליה הכי נח¹⁰."

אם כן רצח זה כופר בקושי בחורבן הבית הראשון, אולם דמו של אוריה אשר שפך יהויקים, הנה נדרש. נבואת הפורענות של מיכה, "גזרה זו היא על גוף הארץ כדי לכפר עליה בפורענות זו... נבואתו של אוריה אין הכוונה.. נבואה שנתנבא אוריה, אלא רצה לומר: נבואה האמורה על אוריה... והיא נבואה של 'בגללכם ציון שדה תחרש' שנתנבא בה מיכה בעבור הריגת אוריה¹¹".

כפרה זו, היא שמאפשרת את התגשמות נבואת זכריה¹².

בעל 'ערוך לנר', מוצא תוכן בדמות השועל. לדעתו מדובר בתיקון חטאי בית שני, ובהפגת החשש פן נבואות הנחמה מוצו בבית שני.

"בחרבן בית שני... ע"י תחבולות ומזימות נזרע שנאה ביניהם. שכן דרך יצה"ר כשרוצה להכשיל לצדיקים מתעם כאילו מצוה עושים לשנוא ולרדוף איש את אחיו, ועי"ז נתהוו שנאת חנם. וזה ענין השועל שהוא משל האיש מזימות אשר עליו נאמר ואיש מזימות ירשיע, ולכן התנאים האלה שהיו אחר חרבן בית שני ראו היצה"ר שהחריב הבית יוצא בדמות שועל מבית קדש הקדשים כמו שראו אנשי כנסת הגדולה אחר חרבן בית ראשון אותו בדמות גור אריה..

ר"ע ראה שועל יוצא מבית קדש הקדשים והבין הרמז **שיפרוש היצר הרע מישראל**, כמו שרמז זה בבית ראשון הדמות גור אריה שיצא מבית קדש הקדשים שפרש ופסק יצר הרע דע"ז, על דרך הכתוב מהרסיך ומחריבך ממך יצאו, ולכן שחק שראה בזה בשורה טובה:

ועוד י"ל ביישוב זה, בשנדקדק עוד למה הזכיר ר"ע דווקא ב' נבואות אלו, הלא כמה נביאים נבאו בפורענות ובגאולת ישראל, ולמה תלה הכתוב ב' נבואות האלה דווקא בהדדי. וביותר יש לתמוה מה שאמר ר"ע הייתי מתיירא שמא לא תתקיים נבואתו של זכריה, וכי ח"ו נסתפק בקיום דבר ה' ע"י נביאו! אבל י"ל דהנה אוריה ניבא בבית ראשון ומסתמא נבואתו הייתה על חרבן הסמוך דהיינו שיחרב הבית ראשון אשר עמד אז, ויהיה לעיים ובמות יער, וכן זכריה שניבא בשעת החורבן דברי נחמה עוד ישבו זקנים וגו', מסתמא ניבא על זמן בנין בית שני הקרוב לבא, וכן רוב דברי ניחומי הנביאים היה אפשר לפרש על בית שני כמו שכפרו הכופרים בתשועת ישראל, ולכן תלה הכתוב נבואת זכריה בנבואת אוריה, להעיד שכל זמן שתראו קיום נבואת אוריה - תדעו שעדיין

⁹ דברי הימים ב פרק כד

¹⁰ גטין נז, ב.

¹¹ בן יהוידע. ובזה בוארו שאלות 3-4.

¹² לדעת ה'בן איש חי' מדובר בנבואה שמתגשמת על ידי תחיית המתים מן העפר אשר כופר לו.

לכם לקוות על קיום נבואת זכריה דעוד ישבו זקנים וזקנות, ודלא כרב הלל דאמר בחלק שאין משיח לישראל דכבר אכלו בימי חזקיה, דהיינו שבעת הגאולה לא יזכו לטובות העה"ז, ועל כן העמיד הקדוש ברוך הוא לעדים אוריה וזכריה, דכשתראו שנבואה זו מקוימת בחרבן בית שני תדעו שעדיין לכם לקוות שתקויים בכם נבואת זכריה".

בדברים יפים אלו נענות כל השאלות בהן פתחנו. רבי עקיבא צוחק בשל וודאות התקיימות נבואת הנחמה, כיוון שהוא רואה כיצד 'שועליות' יוצאת ממקום המקדש ומכופר עוון בית שני, ובזה סר החשש שכבר התקיימו נבואות הנחמה אז, וברור כי עוד ישבו בנחת זקנים, וילדים ישחקו ברחובות ירושלים. אשרי עינינו שראו זאת.

עדיין מעט תמוה, מדוע רמז רבי עקיבא דווקא לאוריה ולא למיכה. ייתכן שבכוונה מפנה אותנו רבי עקיבא לפרק הנזכר בירמיהו.

אוריה מסר נפשו בפועל על דבר ה'. נבואת פורענות בימי יהויקים, עלתה לו בחייו ולא הועילה לו בריחתו למצרים. צא ולמד גדולתו של ירמיהו, שמנבא חורבן כפי שעשה מיכה, כאילו גם הוא מצוי בימי המלך חזקיהו הצדיק. לא זו בלבד, אלא שהוא עושה זאת בחצר בית ה'. מכריז על נבואת מיכה בימי אוריהו, ויהויקים המלך שהרגו.

כמה צפוי הוא רצונו של העם להורגו. לא ייפלא אם נמצא צוואה בה הוריש ירמיהו הגלמוד את שארית רכושו לברוך בן נריה טרם צאתו לומר נבואה זו.

אולם בפרק כולו, אין ירמיהו מאבד את שלוות נפשו. הנביא שלא יהיו לו ילדים משחקים ברחובות ירושלים, מבקש מן העם שלא להורגו, רק בגלל שהוא חושש לגורלם, **בשפכם דם נקי**¹³.

כתב על כך החוקר גויטשין¹⁴:

"אילו נשאלתי 'איזה פרק בתנ"ך חביב עליך ביותר?' או 'איזה פרק יוכל להיחשב כתמצית התנ"ך כולו?' נוטה הייתי להשיב: ירמיהו פרק כו. אין פרק זה ידוע ביותר בקהלנו, ואין תוכנו אלא סיפור מעשה שנאמר בסגנון פשוט וכמעט יבש. אף על פי כן הוא אחת הפרשיות הנשגבות ביותר לא רק בתנ"ך אלא בספרות העולם בכלל [...] חשיבותה בכך, שאנו רואים בה את הערכים הגבוהים ביותר לא בצורת **דרישה**, כלומר חוק או הטפה, אלא **בפעולה**, במעשה. הנביא ירמיה אינו נרתע להביא את דבר ה' בפני קהל עם יהודה, אם כי סופו של חברו לנבואה, אוריהו בן שמעיהו, לימד אותו מה עלולה להיות התוצאה של שליחותו זו; ירמיהו חי, ואף מוכן למות בעד **האמת** ואין לך ערך גדול מזה. ואולם בקשת האמת אינה מעבירה אותו על דעתו; אם עצם שליחותו צמחה מתוך אהבת עמו, אהבה אין מצרים, הרי בשעת מילוי השליחות אין הוא שוכח אף רגע, שהאנשים המבקשים להרגו אינם אלא בני אדם; הם יכולים לטעות...הוא מודה בזכות העם המושחת הזה- לדונו, אך הוא עושה את הכל, ובהצלחה, כדי לשמרו מצעד פזיז, כי יודע הוא שלא יכופר לדם כי אם בדם שופכו¹⁵.

מה נאים הדברים לרבי עקיבא, שמסר חייו בנפש חפצה למען אלוהיו ועמו¹⁶.

¹³ לעיל, פסוקים יד-טו.

¹⁴ <http://lilmod.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=99f9378c-7712-4fcd-aedd-7e8c3cdacebf&lang=HEB>

¹⁵ גויטשין, עיונים במקרא עמ' 130.

¹⁶ עיין לימודנו לברכות דף סא.

ב'ערוך לנר', מוסיף ומבאר, שהעדים הנאמנים על גאולת ישראל, סוגרים מעגל כנגד עדי השקר מתחילת המסכת, הטוענים לפירוד נצחי בין ישראל לאביהם שבשמים:

”והנה בתחלת דברי המסכתא. כיצד העדים נעשים זוממים מעידין אנו באיש פלוני שהוא בן גרושה או בן חלוצה... הכופרים בגאולה אומרים על עם ישראל שבן גרושה הוא שנתגרשה אמו, וזה לאות שנעזב לעולם, וכן אומרים שבן חלוצה הוא, על פי מה דאמרינן יבמות (קב ב) אמר ליה האי מינא לר”ג: ‘עמא דחלץ ליה מריה מיניה דכתיב: בצאנאם ובקראם ילכו לבקש את ה’ ולא ימצאו, חלץ מהם. א”ל: ‘שוטה! מי כתיב חלץ להם? מהם כתיב, ואילו יבמה דחלצו לה אחין מידי ממשא אית ביה?’ ומפרש המהרש”א בחידושי אגדות, שהמין דימה כנסת ישראל לאלמנה ושומרת יבם שחלץ לה היבם ואינה זקוקה לו עוד, אדרבא אסורה לו לעולם, כיון שלא בנה שוב לא יבנה. ועל זה השיב ר”ג דהרי חלץ מהם כתיב, דאין זה חליצה הפוטרת והאוסרת. ולפי דברי המין שכנסת ישראל נקראת חלוצה יהיה עם ישראל בן חלוצה אשר לא תבנה עוד לעולם, וזה הרמז כיצד העדים נעשים זוממים, איזו עדים נעשים זוממים ודוברי שקר, האומרים מעידים אנו באיש פלוני-הידוע שהוא עם ישראל שבן גרושה ובן חלוצה הוא, אלו עדים נעשים זוממים ע”י עדים נאמנים שהעיד לו הקדוש ברוך הוא, כדכתיב ואעידה לי עדים נאמנים שישב את שבות עמו ואז יגלה לעין כל חי, כי עדות שקר דברו אשר אמרו שגרש או חלץ הקדוש ברוך הוא לכנסת ישראל, ולא ישיב אותה עם בניה עוד... ובזה נסיים: **אשריך מסכת מכות שנכנסת בעדים זוממים שכופרים בגאולה, ויצאת בעדים נאמנים על נחמת ציון וגאולת ישראל במהרה בימינו אמן סלה”**:

ניתן אולי להוסיף: שיטת רבי עקיבא היא שיכול אדם לגרש את אשתו אפילו אם מצא נאה הימנה¹⁷, ולפיכך כאן שמח לנוכח השממה, שמוכיחה כי הקב”ה לא מצא אומה 'נאה הימנה'.. ובה הוא דבק לאהבה¹⁸.

¹⁷ גטין צ עמוד א.

¹⁸ 'וללוי אמר'.